

УДК 343.102

Н.В. Неледва,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ПІДСТАВІ УГОД

Анотація. В статті розкриваються питання використання системного підходу при дослідженні процесуальних проблем кримінального впровадження на підставі угод. Автором проаналізовано можливості системного підходу як методологічного підґрунтя дослідження, зазначеної проблеми, як одну із фундаментальних стратегій научного дослідження, яка включає складний комплекс прийомів і методів. Сформульовано авторські пропозиції щодо використання системного підходу при дослідженні процесуальних проблем кримінального впровадження на підставі угод.

Ключові слова. Система, системний підхід, закономірності системного підходу, системний аналіз, елементи системи, етапи дослідження кримінального впровадження на підставі угод.

Постановка проблеми. Роль системного підходу в методології науки важко переоцінити. Практично всі значні досягнення науки із другої половини ХХ ст. у більшому або меншому ступені пов'язані із ним. Системний підхід — напрям у методології соціально-наукового пізнання, що ґрунтується на дослідженні об'єктів як систем і має синтетичний характер, об'єднує широке коло питань від теоретичних аспектів функціонування і керування складними системами до практичних методів аналізу систем, їх моделювання і прийняття рішення в конкретних умовах. Він також визначає успіх дослідження складних явищ, і зокрема, такого поліструктурного явища як — кримінальне впровадження на підставі угод, адже цій системі властиві ознаки як постійного харак-

теру, так і нові риси які з'являються під впливом, постійно змінюючогося, кримінального процесуального законодавства та використання злочинцями нових способів ухилення від відповідальності, тощо. Структуроване на різних рівнях кримінальне провадження на підставі угод (слідчий, прокурорський, судовий) без системного підходу не можливо дослідити.

Системний підхід дозволяє науковцю використовувати свої знання, навички не тільки для дослідження окремого предмету, але й використовувати комплекс методів, засобів для вивчення як кожного із структурних елементів кримінального впровадження на підставі угод, так і їх сукупності у внутрішній і зовнішній взаємодії, для виявлення нових напрямків вирішення, зазначеної вище проблеми

Відповідно до потреб практики, сформулювати різні підходи до вирішення проблем, зокрема, які виникають при подоланні конфліктів між підозрюваним і потерпілим; при укладанні угоди про визнання винуватості, про обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою тощо.

Головною метою системного підходу при дослідженні проблем кримінального провадження на підставі угод являється скорочення розриву у часі між науковими відкриттями, рекомендаціями, пропозиціями та їх використанням, між виникненням потреб практики і розробкою нових засобів та методів, які спрямовані задовольнити ці потреби.

Ми погоджуємося з тим, що системний підхід при вивченні і конструюванні соціальних, інформаційних і технічних складних систем становиться головним методологічним засобом суспільних, природничих і технічних наук [1, с. 10].

Різні аспекти використання системного підходу в дослідженні проблем кримінального процесу досліджувалися як в російській (А.Ю. Головин, Л.Д. Самыгин, та ін.), так і в українській (К.О. Сорока, Л.Г. Мельник, та ін.) науковій літературі. Аналіз кримінопроцесуальних наукових досліджень свідчить, що науковці у своїх пошуках торкалися важливих аспектів цієї проблеми, разом з тим, в їх дослідженнях приділяється недостатньо уваги до системного підходу при дослідженні кримінального провадження на підставі угод, якість якого ще не досягла необхідного рівня та очікування суспільства від дії цього інституту. Однією з причин такого стану виявляється відсутність системного підходу до даної проблеми. У зв'язку з чим не визи-

ває сумніву актуальність і значимість даного дослідження, *метою* якого є розробка теоретичних та практичних орієнтирів щодо використання системного підходу до проблеми дослідження кримінального провадження на підставі угод.

Викладення основного матеріалу.

Ідея системного підходу виникла ще в глибокій стародавності. Слово «система» (грецьк. — *systema* складене із частин, з'єднання) з'явилося ще до нашої ери. Так, Епікур (341-270 до н.е.) застосовував його для характеристики системи знань. Найчастіше це поняття використовувалося для позначення космосу, світового порядку, загальної організованості Всесвіту. Великий філософ античного світу — Аристотель (384-322 до н.е.) створив першу філософську систему, у якій систематизував знання античного миру, він стверджував, що ціле більше суми його частин.

Давньоримський філософ й оратор Марко Туллій Цицерон (106-43 до н.е.) підкреслював, що світовий організм є нерозривне ціле й всі елементи світобудови гармонійно зв'язані між собою. Однак системні ідеї в давньому світі носили епізодичний характер. Поняття «система» вживалося нечасто. У формуванні основних категорій філософії системного бачення миру ключову роль зіграла середньовічна філософія, що зробила величезну інтелектуальну роботу у виробленні категорій «цілісність», «частина» й «ціле».

Основи системного підходу покладено у працях О.О. Богданова, російського вченого медика, філософа. Так, значним кроком у вивченні системності стало трьох-томне видання роботи «Всеобщая организационная наука (тектология)». Наукова цінність тектології пов'язана з ідеєю О.О. Богданова про певну ступінь організованості

усіх існуючих об'єктів та процесів [2, с. 11].

Подальший розвиток теорія систем одержала в працях Людвіга фон Берталанфі, австрійського біолога-теоретика, М. Месаровича, І. Такахарі, Р. Директора, Р. Рорера та ін. [3, с. 22-25].

Масове розуміння системності світу та людської діяльності з'явилося з 1948 року після опублікування книги Норберта Вінера «Кібернетика» [4, с. 59].

Сучасний прорив в дослідженні систем здійснено І.Р. Пригожиним. Він заново сформулював багато положень, зокрема, ієрархічність системної структури, наявність випадкових процесів на кожному рівні організації та ін. [5, с. 12].

В якості базових наукознавчих робіт, які містять теоретичні положення і понятійний апарат, пов'язаний з використанням системного підходу необхідно назвати роботи В.Г. Афанасьєва, І.В. Блауберга, В.Н. Садовського-Юдина, А.І. Уємова та ін. [6, с. 26].

Поняття «система» має безліч значень, відтінків. У філософському словнику слово «система» трактується як певний порядок у розташуванні і зв'язків дій; форма організації чогонебудь; ціле, яке представляє собою єдність закономірно розташованих у взаємному зв'язку частин цілого... Для системи характерним являється поєднання принципів і засадничих знань в певну органічну цілісність, доктрину, а також наявність зв'язків відношень з елементами, які її утворюють [7, с. 749]. У словнику російської мови С.І. Ожегова, під системою розуміється і певний порядок у розположенні і зв'язку частин і форма організації чогонебудь», і щось ціле, яке представляє єдність закономірно розта-

шованих і взаємопов'язаних частин «сукупність організацій, однорідних за своїми завданнями, або установ, організаційно об'єднаних в одне ціле», і «форма суспільного устрою» і т.п. [8, с. 640].

В Новому тлумачному словнику української мови система трактується також як ...«сукупність принципів, які є основою певного вчення, метода; будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин» [9, с. 286].

Окремі автори по-різному трактують це поняття. Так, Д. Клир стверджує, що «Система представляє собою певну множину взаємозв'язаних елементів, які утворюють стійку єдність і цілісність, які володіють інтегральними властивостями та закономірностями» [10, с. 12].

Інші автори систему представляють «як набір об'єктів, які мають певні властивості і набір зв'язків між об'єктами та її властивостями». П.К. Анохин під системою розуміє «тільки такий комплекс вибірково-задіяних компонентів, у яких взаємодія і взаємовідносини набувають характер взаємодії компонентів на одержання сфокусованого корисного результату» [11, с. 23].

Окремі автори виділяють серед основних властивостей системи: існування інтеграційних властивостей, тобто властивостей, які властиві системі в цілому і не властиві жодному елементу системи [12, с. 14].

Виявляються також інші тлумачення поняття «система», найпоширеніші з яких наступні:

— цілісна безліч об'єктів, що пов'язані між собою взаємними відносинами;

— порядок, згідно з яким розташовується група понять для утворення єдиного цілого;

— сукупність взаємозалежних, певним чином організованих і взаємодіючих елементів;

— організована безліч структурних елементів, що взаємопов'язані та виконують певні функції;

— комплекс вибірково залучених компонентів, у яких взаємодія і взаємини набувають характеру взаємоспрямування компонентів на одержання фіксованого корисного результату;

— сукупність взаємозалежних елементів, що відособлена від середовища та взаємодіє з ним як одне ціле [13, с. 38].

Для системного підходу властиві певні закономірності. Серед них виділяються:

— закон співвідношення цілого й частини — система як ціле більше суми складових її частин;

— закон сукупних властивостей системи — властивості системи не зводяться до властивостей її елементів, а є результатом їх інтеграції;

— закон залежності властивостей системи не тільки від властивостей складових елементів, але й взаємозв'язків між ними. Інше трактування цього закону таке: дві системи, що містять тотожні елементи, можуть бути несхожими за властивостями завдяки розходженню в характері й архітектоніці зв'язків;

— закон взаємозв'язку структури й функції, що полягає в констатації взаємозумовленості структури й функції системи.

— закон функціональної цілісності системи, що констатує функціональну інтеграцію елементів у функції системи;

— закон простоти й складності системи, відповідно до якого, чим простіше система, тим менше проявляє вона системну якість і чим складніше система, тим більше несхожим є її

системний ефект у порівнянні із властивостями кожного елемента;

— закон взаємозв'язку складності системи і її стійкості, який говорить про те, що ускладнення систем веде до знаходження системою додаткової стійкості. Чим складніше система, тим менш вона стійка. Але для того щоб не зруйнуватися, система змушена знаходити додаткові джерела стійкості;

— закон рівноваги системи, який констатує, що тільки тоді система перебуває в рівновазі, коли кожен її елемент перебуває в стані рівноваги, обумовленому іншими елементами.

— закон різноманіття (плюралізму) системних уявлень, відповідно до якого цілісність системи ніколи не може бути зведена тільки до однієї її моделі. При додаткових пошуках обов'язково знайдеться така модель системи, що буде несхожою на попередню [14, с. 86].

Перераховані закономірності системного підходу лежать в основі кримінального провадження на підставі угод як полігамного утворення. Обґрунтування системних законів у кримінальному процесі являє собою наукову діяльність, що тільки набирає силу в сучасній науці, і буде йти за декількома напрямками: — вивчення та адаптація до потреб кримінального провадження загальносистемних законів, що пояснюють системи незалежно від їх природи; — виявлення та формулювання законів, які притаманні кримінально-процесуальній науці, і зокрема — дослідженню кримінального провадження на підставі угод; пошук закономірностей системного мислення, пізнання під час кримінального провадження; розробка рекомендацій та пропозицій використання законів системного підходу для практичного здійснення кримінального провадження; пошук закономірностей системного

мислення, пізнання під час кримінального провадження.

У науковій юридичній літературі й у практиці нині все частіше вживаються поняття «система», «системність», «системний підхід», «системний аналіз» і т.п. Багато чого із того, що ще вчора називалося цілісним, комплексним, єдиним, комбінованим й іншим загальним і спеціальним термінами, сьогодні називаються «системними».

Найбільш складними для системного дослідження являються антисупільні події які виникають у самому суспільстві, зокрема злочинні діяння та діяльність з їх розслідування, які виступають як полігамне утворення та інтегральна система. Система досудового розслідування з'єднує в собі штучні й природні системи, технічне, інформаційне, соціальне, матеріальне, духовне, активне, пасивне та ін.

Системна методологія має синтетичний характер, об'єднує широке коло питань від теоретичних аспектів функціонування і керування складними системами до практичних методів аналізу систем, їх моделювання і прийняття рішення в конкретних умовах кримінального провадження.

У даний час існують три найбільш загальних системних поняття: «теорія систем», «системний аналіз», «системний підхід».

«Теорія систем» досліджує загальні властивості, які мають будь-які складні системи незалежно від їх природи (фізичної, біологічної, соціальної і т.п.). Теорія систем являється загально-методичною основою для всіх видів діяльності.

Системний аналіз являє собою методологію вирішення проблеми, тобто сукупність методів та алгоритмів вирішення проблеми, заснованих на концепції системи й системному підході.

Формування системного характеру знань є головним завданням системного аналізу [15, с. 32].

Однак, системний аналіз, дотепер, не має конкретної та методологічно проробленої форми. Це допускає проведення аналітичних робіт і прийняття на їх основі в ряді випадків інтуїтивних рішень. Системний аналіз частіше використовується для вивчення складних об'єктів, інформація про які в більшій своїй частині, через наявність різного роду факторів, що не піддаються строгій кількісній оцінці, залишається недостатньо визначеною.

Системний підхід необхідно розглядати як одну із фундаментальних стратегій наукового дослідження, який включає складний комплекс прийомів і методів [16, с. 7].

Системний підхід, відповідно до теми нашого дослідження, можливо представити на декількох рівнях:

На практичному рівні — як складний комплекс взаємозв'язаних дій, рішень, уповноважених посадових осіб, які проходять у певному процесуальному порядку, відповідно до КПК України, для вирішення завдань кримінального провадження. Системний підхід пізнавальної діяльності під час кримінального провадження на підставі угод полягає в тому, що знання, які використовує посадова особа структуровані, являють собою ієрархічну систему взаємопов'язаних моделей навколишнього світу, які необхідні для оптимального здійснення кримінального провадження;

На теоретичному рівні — як комплекс методів засобів, дій, технологій дослідників, які вивчають проблеми кримінального провадження на підставі угод з метою надання рекомендацій вдосконалення діяльності уповноважених посадових осіб;

На змішаному рівні — коли практичні співробітники одночасно з розслідуванням кримінальних проваджень займаються науковою діяльністю. Безумовно, що для кожного рівня складається своя система діяльності та особливості але приймаючи до уваги широту охопту різних сторін життя під час кримінального провадження, знання слідчого, детектива, прокурора, слідчого судді, судді «не можуть мати тільки вузькоспеціалізований характер, а повинні охоплювати різні сторони навколишнього світу, та використовувати комплекс знань та навиків тобто мати системний характер.

В літературі розкривається послідовність та етапи системного аналізу, зокрема: аналіз проблеми; визначення системи; аналіз структури системи; формулювання загальної цілі й критерію системи; декомпозиція цілі, виявлення потреб у ресурсах і процесах; виявлення ресурсів і процесів, композиція цілей прогноз й аналіз майбутніх умов; оцінка цілей і засобів; відбір варіантів; діагноз існуючої системи; побудова комплексної програми розвитку; проектування організації для досягнення цілей [14, с. 81].

Висновки. Формування системної компетентності повноважних осіб є головним завданням системного підходу без якого не можливо вдосконалення кримінального провадження. Ознаками системності є: системність навколишнього світу та подій, системність пізнання й системність практичної діяльності.

Наука, в тому числі, і кримінально-процесуальна, розробляє та накопичує нові і нові знання і, разом з тим, не в силах у повному обсязі їх використати. Лише системний підхід надає можливість ефективно застосовувати весь арсенал знань, які напрацювала сучасна наука, в тому числі, орієнтуватися в частих, постійних змінах діючого кримінально-процесуального законодавства.

Системність — загальна властивість світу і проявляється не тільки в системності матеріального світу, але й системності пізнавальної та практичної діяльності. Системність це — спосіб пізнання. Системний підхід дає можливість для сполучення знань і досвіду фахівців багатьох областей при знаходженні рішень, труднощі яких не можуть бути переборені на основі суджень будь-якого окремого експерта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Самыгин Л.Д. Расследование преступлений как система деятельности / Л.Д. Самыгин — М., 1980.
2. Совр. издание: Богданов А.А. Всеобщая организационная наука (тектология). Т. 1-2. — М.: Экономика, 1989. — 304 с.
3. Брук В.М., Николаев В.И. Начала общей теории систем. — Северо-Западный заочн. политехн. ин-тут, 1977. — 63 с.
4. Винер Н. Кибернетика. — М.: Советское радио, 1958. — 215 с.
5. Пригожин И.Р., Стенгерс И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой. — М.: Прогресс, 1986. — 432 с.
6. Афанасьев В.Г. О системном подходе в социальном познании // Вопросы философии. — 1973. — № 6. — С. 22-26.
7. Философский словарь. — К.: А.С.К., 2006. — 1056 с.
8. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений. 4-е изд., доп. / Российская академия наук; Институт русского языка им. В.В. Виноградова. — М., 1999. — 816 с.

9. Новый тлумачний словник української мови у трьох томах / Т. З, П-Я, Видання друге виправлене / Укладачі: В. Яременко, О. Сліпушко. — К.: Вид-во «АКОНІТ», 2001. — 862 с.
10. Клар, Д. Системология / Д. Клар. — М.: Радио и связь, 1973. — 262 с.
11. Анохин П.К. Философские аспекты теории функциональной системы : избр. тр. / Отв. ред. Ф.В. Константинов, Б.Ф. Ломов, В.Б. Швырков; АН СССР, Ин-т психологии. — М.: Наука, 1978. — 399 с.
12. Сорока К.О. Основи терії систем і системного аналізу / К.О. Сорока. — Х.: ХНАМГ, 2004. — 291 с.
13. Шиян А.А. Економічна кібернетика: вступ до моделювання соціальних і економічних систем / А.А. Шиян. — Л.: Магнолія, 2006, 2007. — 228 с.
14. Грецька Г.М. Конспект лекцій з дисципліни «Теорія систем і системний аналіз» (для студентів 3 курсу денної та заочної форм навчання) / Г.М. Грецька. — Х.: ХНАМГ, 2010. — С. 148.
15. Волкова В.Н. и др. Теория систем и методы системного анализа в управлении и связи. — М.: Радио и связь, 1983. — С. 248.
16. Жбанков В.А. Принципы системного подхода в криминалистике и практической деятельности органов внутренних дел при собирании, исследовании, оценке и использовании доказательств / В.А. Жбанков. — М., НИИРИО Акад. МВД СССР, 1977. — С. 109.

Неледва Н.В.

Системный подход как методологическая основа исследования проблем уголовного производства на основании соглашений.

Аннотация. В статье раскрываются вопросы использования системного подхода при исследовании процессуальных проблем уголовного производства на основании соглашений. Автором проанализированы возможности системного подхода как методологического обоснования исследования, указанной проблемы, как одна из фундаментальных стратегий научного исследования, которая включает сложный комплекс приемов и методов. Сформулированы авторские предложения по использованию системного подхода при исследовании процессуальных проблем уголовного процесса на основании соглашений.

Ключевые слова: система, системный подход, закономерности системного подхода, системный анализ, элементы системы, этапы исследования уголовного процесса на основании соглашений.

N. Neledva

System approach as methodological background for research of problems of criminal proceedings based on agreements.

Summary. The article is dedicated to the question of implementation of system approach in course of research of procedural problems of criminal proceedings based on agreements. The author analyses potentialities of system approach as methodological background of the research of the problem mentioned above that is one of the fundamental strategies of scientific research and includes complex set of devices and methods. Author's suggestions concerning implementation of system approach in course of research of procedural problems of criminal proceedings based on agreements are defined.

Keywords: System, system approach, regularities of system approach, system analysis, constituents of system, research stages of criminal proceedings based on agreement.

